

POLEMIKA SU METAFIZINIU ADRESATU ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ ESEISTIKOJE

Dalia Čiočytė

Lietuvių literatūros katedra
Literatūros ir kultūros tyrimų institutas
Vilniaus universitetas

Anotacija. Straipsnyje tyrinėjama šiuolaikinėje lietuvių eseistikoje matoma transcendencijos samprata ir jos poveikis literatūrinio aš savimonei. Derinant teorinę literatūros teologijos perspektyvą su Michailo Bachtino paslėptos polemikos samprata, analizuojama pasakotojo, autoriaus atvira ir slapta polemika su metafiziniu adresatu trijuose reprezentaciniuose eseistikos tekstuose: Sigito Parulskio „Aukojime“ (2002), Giedros Radvilavičiūtės „Teksto traukoje“ (2010), Alfonso Andriuškevičiaus „Atsisveikinime su daiktais“ (2015). Šiuose daugiabalsiuose tekstuose egzistencinis (egzistencinei savimonei lemtingai reikšmingas) dialogas įtaigiai deautomatizuoja žmogaus prasmės refleksiją. Daroma išvada, kad S. Parulskio „Aukojime“ vyrauja ontologinis literatūrinis mąstymas, postuluojančias žmogaus ir būties esmę, o G. Radvilavičiūtės „Teksto traukoje“ ir A. Andriuškevičiaus „Atsisveikinime su daiktais“ – gnoseologinis mąstymas, plėtojamas kaip intensyvi atsakymų į būties esmės ir žmogaus prasmės klausimus paieška.

Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-086/2016).

This research is funded by a grant (Nr. LIP-086/2016) from the Research Council of Lithuania.

Literatūrologinis dėmesingumas teksto polifonijai ir dialogiškumui iš esmės dera su krikščioniškąja antropologija, kuri sielą apibrėžia kaip žmogaus esmės branduolį, kaip kūno formą, kuri žmogų suasmeniina ir atveria nemirtingumui per santykį su būties pagrindu. Žmogus suprantamas kaip savo esme sukurtas santykyje, kuris aprėpia nesuardomumą. Kitaip tariant, krikščionybė žmogų suvokia kaip iš esmės dialoginę būtybę („Būti ir būti Dievo Tu yra žmogui vienas ir tas pats dalykas“¹).

Transcendencijos santykį su būtybėmis, besiskleidžiantį erdvėlaikyje, teologija aiškina *palaiKANČIOJO* kūrimo idėja (plg. biblinį *apvaizdos* motyvą: „Kaip būtų galėjęs kas nors išsilaikyti, jeigu tu nenorėtumei?“, *Išm II, 25*, Antano Rubšio vertimas). Šią idėją intensyviai eksplikuoja moderni teologija, pabrėždama, kad santykis yra toks pat pirminis tikrovės egzistavimo būdas, kaip ir substancija.

Ontologinį transcendencijos ir kūrinio dialogą, ekvivalentišką teologinei *palaiKANČIOJO* kūrimo idėjai, išskleidžia egzistencinė būties prasmės, būties centro samprata – egzistencinis dialogas su me-

¹ Maceina, Antanas. 1990. *Religijos filosofija*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 185.

tafiziniu adresatu. Religijos kaip *santykio* su transcendencija (plg. *religere – rišti, sieti* etimologiją) aktualumą egzistencinei savimonei nušviečia *santykio, dialogiškumo, kitybės* sąmonės akcentai, nuo XX a. pradžios būdingi vakarietiškojai subjekto sampratai (dialogo filosofijos autoriai Martin Buber, Emmanuel Levinas ir kt.). Religijos filosofija išryškina autentiško santykio tarp Dievo ir žmogaus klausimus, pabrėždama religinio dialogo svarbą individo savivokai (Karl Jaspers, Paul Tillich, Romano Guardini, Gabriel Marcel ir kt.).

Tekstų dialogiškumo teorijos aktualios literatūros teologijai, kuri literatūrinę patirties individualumą suvokia kaip save transcenduojantį. Katalikų teologas Martinas Turnellis, plėtodamas Thomaso Stearnso Elioto idėjas apie literatūrinės tradicijos poveikį individualiam talentui², teigia, kad didis poetas yra „mirusiųjų ir gyvųjų poetų hierarchijos narys“, tad toji patirtis, kurią mums atveria didžioji poezija, „pranoksta individualios patirties ribas ir kalba apie įvykius žmogaus prigimtyje“; todėl, M. Turnellio teigimu, „ir kataliką, ir nekataliką paveikia tai, kas ištinka žmogaus prigimtį Williamo Shakespeare'o ar Charleso Baudelaire'o kūryboje“³.

Atidžiai tyrinėjant Michailo Bachtino (1895–1975) raštus apie tekstų daugiabalsiškumą, ryškėja pagrindinė juos grindžianti filosofinė problema – žmogiškosios savimonės problema. Egzistencinį (egzistencinei savimonei lemtingai reikšmingą) dialogą laikydamas esminiu savimonę ge-

neruojančiu veiksmu, M. Bachtinas analizuoja literatūrinės savimonės intensyvėjimo reprezentacijas. Aprėpdamas plačią literatūrinės polifonijos spektrą (žanrų balsai, profesinis žargonas, socialinių grupių dialektai ir maneros, autoritetų, ratelių ir madų balsai, dienų ir net valandų balsai, kai „kiekviena diena turi savo lozungą, žodyną, akcentus“⁴...), tyrėjas susitelkia ties personažo savimonės, tiksliau, personažo *kaip* savimonės vaizdavimu ribinėse situacijose, kai dialogas yra savasties suvokimo ir reflektavimo forma. Savimonė, kaip personažo meninė dominantė, reikalauja literatūrinės terpės, kuri leistų personažui atsiverti ir save suvokti. Sokratiškojo dialogo, menipėjos⁵, polifoninio romano veikėjai yra, bachtiniškai tariant, ideologai, sprendžiantys galutinius klausimus. Jų žodis apie pasaulį neatskiriamas nuo žodžio apie pačius save. Tiesa, iki kurios jie turi priėti, aiškindamiesi įvykius, iš esmės yra jų savimonės tiesa. M. Bachtino teigimu, „ieškoti savojo žodžio – tai ieškoti ne savojo, o didesnio už mane žodžio; tai troškimas nutolti nuo savo žodžių, kuriais nieko esminio neįmanoma pasakyti“⁶. Gilioji tokios savimonės ašis yra metafizinę kryptį įgavęs personažo ar (ir) implikuoto autoriaus dialogas, kai klausama apie savasties kilmę ir prasmę.

⁴ Bachtin, Michail. 1975. Slovo o romane. *Voprosy literatury i estetiki*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 76.

⁵ Sokratiškąjį dialogą ir menipėją M. Bachtinas laikė žanriniais polifoninio romano pirmtakais ir tyrinėjo kaip mąstymo modelius, teikiančius pirmenybę išskirtinėms situacijoms, kurios provokuoja ir išbando filosofines idėjas (žr. Bachtin, Michail. 1996. *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos, 128–143).

⁶ Bachtin, Michail. 1986. *Zametki. Literaturno-kritičeskije statji*. Moskva: Sovremennik, 526.

² Žr. Eliot, Thomas Stearns. 1989. Tradicija ir individualus talentas. *Poetika ir literatūros estetika* 2. Sud. Vanda Zaborskaitė. Vilnius: Vaga, 262–263.

³ Turnell, Martin. 1938. *Poetry and Crisis*. London: Sands, 141–142.

M. Bachtinas, išskirdamas ir įvardydamas konkrečias literatūrines atviro ir paslėpto dialogo formas, viena įdomiausių dvibalsiškumo apraiškų laikė paslėptą polemiką⁷. Tai, M. Bachtino nuomone, toks dvibalsiškumas, kai „svetimas žodis / balsas“ (t. y. *kito* pasaulėvokinė pozicija) autoriaus ar veikėjo balsą veikia iš išorės, yra aktyvus – kitaip nei parodijoje ar stilizacijoje (t. y. skirtingų krypčių ar tos pačios krypties dvibalsiškumo atvejais, kur *kito* pozicija yra pasyvi, objektyvuota ir autorius ją vartoja formuodamas savitą pasaulėvokinę perspektyvą). Paslėpta polemika yra aktyvus dvibalsiškumas: *kito* pozicija („svetimas balsas“) nevaizduojama, autorius ar veikėjas kalba apie savąjį suvokimo objektą ir yra „svetimos“ pozicijos veikiamas, ją atpažindamas objekte. Paslėptos *vidinės* polemikos atveju apie suvokimo objektą kalbama atstumiant, „puolant“ *kito* kalbėjimą apie tą patį objektą, ir šis atstūmimas paveikia tekste matomą mąstymą / kalbėjimą, paveikia teksto autoriaus ar personažo plėtojamą objekto sampratą. „Svetima“ pozicija turi įtakos teksto autoriaus ar personažo balso intonacijoms ir prasmei. Aktyvaus dvibalsiškumo forma yra ir poleminio atspalvio autobiografija, išpažintis: „svetimo žodžio / balso“ (pozicijos) tekste tiesiogiai nėra, tiesiogiai kalbama tik vienu balsu, tačiau teksto semantinė visuma atskleidžia pokalbį. M. Bachtinas įdomiai tyrinėjo personažo ar autoriaus santykio su „svetimu balsu“ dinamiką. Balsas / žodis (pasaulėvokinė pozicija), su kuriuo polemizuojama, gali būti vis labiau pasitelkiamas personažo ar autoriaus pozicijai reikšti – vis labiau objektyvuojamas,

⁷ Žr. Bachtin, Michail. 1996. *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos, 223–236.

vartojant M. Bachtino terminą, – kalbėjimui tampant vienbalsiu. Ir, priešingai, mažėjant „svetimo balso“ objektyvavimo, kalbėjimas tampa ne tik dvibalsis, bet ir dviakcentis, jį sunku intonuoti, jame esantys balsai artėja lygiavertiškumo ir atviro dialogo, atviros polemikos link. Paslėptą polemiką M. Bachtinas laikė svarbiu žmogiškosios būties architektonikos veiksmu, teigdamas, kad „vienintelė savoji vieta vieninteliame įvykyje – būtyje pirmiausia atrandama vertybiškai priešpriešinant *save* ir *kitą*“⁸. Pasakojimą pirmuoju asmeniu, *Icherzählung*, M. Bachtinas laikė reikšminga paslėptos polemikos versme.

Personažo, autoriaus savimonę dialogo su metafiziniu adresatu situacijoje atveria reprezentaciniai šiuolaikinės lietuvių eseistikos tekstai, sukurti išpažintinėmis pasakojimo pirmuoju asmeniu formomis: Sigitro Parulskio esė „Aukojimas“ (publikuota penkių autorių romane *Siužetai siūlau nušauti*, 2002), Giedros Radvilavičiūtės esė „Teksto trauka“ (publikuota rinkinyje *Šiąnakt aš miegosiu prie sienos*, 2010, ir 30-ies Europos rašytojų antologijoje *Best European Fiction 2010*), Alfonso Andriūškevičiaus esė „Atsiveikinimas su daiktais“ (2015).

S. Parulskio esė „Aukojimas“ gyvulio plovimo maistui įvykį interpretuoja aukojimo ritualo kontekste. Pasakotojas – postmodernus intelektualas (kurio sąmonė „žinojimo griuvėsių pilna ir intelekto pagundų ištvirkinta“⁹), atvykęs į kaimą

⁸ Bachtin, Michail. 1986. K filosofiji postupka. *Filosofija i sociologija nauki i techniki*. Moskva: Nauka, 138.

⁹ Andriūškevičius, Alfonsas, Gintaras Beresnevičius, Sigitas Geda, Sigitas Parulskis, Giedra Radvilavičiūtė. 2002. *Siužetai siūlau nušauti*. Vilnius: Baltos lankos, 55. Toliau tekste S. Parulskio esė „Aukojimas“ cituojama iš šio leidinio, nurodant puslapį.

pas tėvus, fiksuoja savo reakciją į kiaulės skerdimo vyksmą, groteskiškai gretina jį su ritualiniu aukojimu (pvz., durys, ant kurių guldoma skerdiena, – tai „durys į kitą pasaulį“, p. 57), gyvulio agonijos vaizdu formuoja idėją apie žiaurų kaimo žmogaus išgyvenimo ritualą. Gyvulio pjovimas išvystamas kaip neatsiejama kaimo žmogaus egzistencijos dalis, žmogaus amžiaus matuoklis: „Tėvai sensta, bet jų senėjimą sunku pastebėti, sunku juos palyginti su jais pačiais, buvusiais prieš tiek ir tiek metų, tačiau kiekvieną sykį skerdžiamos kiaulės agonija ilgėja, o pagal šią užsitęsusią agoniją – siaubingas gyvulio atsisveikinimas su gyvybe, lydimas žviegimo pliūpsnių, – suprantu, – paseno tėvas, rankas apleido jėgos, jis jau nebegali pasiekti kiaulės širdies...“ Mintį užbaigia autoironiškas viržas apie įvairias žudymo formas kaip žmogaus būties aspektą: „...O aš, aš [ne tik kaimo žmogus – D. Č.] galiu žudyti tik žodžiais“ (p. 54). Žmogus yra ir žudantis, ir pats artėjantis per gyvenimą mirties link: pasakotojo tėvų personažai skerdžia jau paskutinę kiaulę, paskutinį kartą, jų jėgos senka, juos alina ligos, žaizdotos tėvo kojos, motinos rankos (p. 57). Prarandančio gyvybę gyvulio vaizdas kuriamas kaip artimųjų praradimo nuoroda, kaip praradimų egzistencijos, mirties egzistencijos ženklas. Pasakotojas norėtų nuo šios tikrovės bėgti, „tarsi kitur egzistuotų kitoks, kokybiškai kitas gyvenimas“ (p. 57), tačiau dalelyte „tarsi“ teigia, kad kitokio gyvenimo nėra, kieta kaimo buitį – tai sutirštinta viso gyvenimo nuoroda.

Kaimo / tėvų erdvėje netiesiogine menamąja kalba, susiejančia autoriaus, pasakotojo ir tėvų personažų balsus, autoriui išblėsinus ironišką toną, iškalbiai patei-

kiamas autentiškos meilės vaizdas: „Bėgu [...] nuo jų neįkyraus, bet paties tikriausio rūpesčio manimi, kad nebūtų šalta miegoti, kad skaniai ir sočiai pavalgyčiau, kad mano gyvenime viskas būtų gerai“ (p. 57). Miesto, knygų / filosofinių teorijų / pasaulėvokinių schemų / sūnaus erdvėje pasakotojo balsas autoironiškai priekaištauja sau dėl gebėjimo mylėti tik iš tolo: „man reikalinga prakeikta distancija, vaizduotės teritorija, kurioje gyvena mirę simboliai“ ir kurios dominantė yra „bepasmis aukojimo ritualas ant sumauto altoriaus“ (p. 57).

Gyvulio pjovimo maistui ir religinio aukojimo sąsają plėtoja autoriaus, pasakotojo religiniai dialogai. Ritualo motyvais ir pavadinimu kūrinys „meta akmenėlių“ į Romualdo Granausko apysaką *Jaučio aukojimas* (1975): autorius atpažįsta *Jaučio aukojimo* poziciją kalbamajame objekte ir jai „baksteli“. R. Granausko apysaka aktualizavo demagoginio kryžiuočių „apaštalavimo“ Lietuvoje problemą tam, kad ezopiškai nukeltų („išvietintų“ – *displacement*) į prūsų kovų su kryžiuočiais laikus ateistinio komunizmo kaip religinio teroro vaizdą. Akcentuodama ištikimybę senajai tikybai naujos, agresyvios tikybos akivaizdoje, apysaka aukštino senosios tikybos ritualus. Niūrus „Aukojimo“ groteskas juos apverčia ir nužemina.

Kitas tekstas, su kuriuo intensyviai dialoguoja „Aukojimas“, yra biblinis Pradžios knygos pasakojimas apie tai, kaip Dievas pareikalauja iš Abraomo paaukoti sūnų Izaoką (ši biblinė situacija – reikšmingas S. Parulskio kūrybos intertekstas, plg. pjesę *P. S. Byla O. K.*, 1997). „Aukojimo“ pasakotojas santykius su tėvu suvokia Abraomo ir Izaoko santykių kontekste, o save – kaip turėjusį būti paaukotą („O juk

iš tikrųjų ant tos kaladės turėtų gulėti mano galva“ (p. 58) – jei jau tokia metafizinė logika.

Kruvino aukojimo idėją ženklinti gyvulio agonijos patirtis pasakotojui yra metafizinės tikrovės (ir jos nulemtos egzistencijos) suvokimo *locus*: „Čia susirenka visi mano pamėgti personažai, visi transcendentiniai ir imanentiniai potyriai bei išgyvenimai: Jėzus Kristus, Tėvas, Motina, Sūnus, nekaltybė ir nuodėmė, meilė ir jos tuštuma, jos tuštumbė, ir ne vulgariaja šio žodžio prasme, tuštumos, pirmiausia tik jos, visiško ištuštėjimo prasme, kūniškumas ir jo priešingybė, galimybė užčiuopti dvasinį pradą, bent jau ženklą, kad jo esama nepasakomoje erdvėje, šalia, kaip mirtis ir atšauktas prisikėlimas“ (p. 53). Meilė siejama su koheletišku tuštėjimu kaip būties pamatu, tačiau tai ne metafizinė meilė: dvasinis pradas, subjekto ilgesio kryptis, gretinamas su mirties ir „atšaukto prisikėlimo“ motyvais (dialoguojama su tragiškaisiais Algimanto Mackaus poetinės pasaulėvokos aspektais: „Tai įtampos kupinas laikas, / tai laikas mirties nepaaiškintos <...> / tai atšauktas prisikėlimas“¹⁰). Aukojimo ritualas regimas persmelkęs gamtos pasaulį ir žmogaus buitį: tai ritualas, „kurio reikšmė skendi kasdienėse smulkmenose ir drauge ne menkesnė nei gamtos cikliškumas, tegul ir akimirksniu šmėkštelėjantis pasaulio sandaros suvokimas“ (p. 53). Tos sandaros centre patiriama transcendentinė „jėga, per tūkstančius metų reikalaujanti jai aukoti“ (p. 54); tai jėga, kuriai Abraomas, Izaokas ir krūmuose rastas avinas bei esė pasakotojas, jo tėvas ir skerdžiamas gyvulys yra lygiaver-

čiai ekvivalentai: „Šios jėgos akivaizdoje ne taip jau svarbu, jog visados papjaunama kiaulė, lygiai taip pat galėčiau būti papjauntas aš arba paaukotas tėvas, šiame tradicijos ir papročių žiaurumo kupiname aukojimo trikampyje mes visi trys lygūs“ (p. 54). Paslėptos polemikos balsu argumentuojama, kad biblinis avinas krūme (*Per 22, 13*) nėra laiminga išeitis: aukojimas / žudymas ir mirtis yra metafizinis žiaurumas, nepaisant to, ar aukojamas gyvulys, ar dievybė: sivilinamos kiaulės vaizdai travestiškai gretinami su „negre Marija“, su Matthiaso Grünewaldo „Nukryžiuvimu“ (p. 55–56). Ši blasfemiška įvaizdžių dėlionė pasakotojo balsu motyvuota ir kūrinio pradžioje: metafizinė „didesnė jėga“, kurios esmė yra aukojimo reikalavimas, lemia žmogaus gyvenimą kaip nuolatinių praradimų seką, ir to, kas prarasta, ilgesys „ištrina vaizdinių hierarchijų“ (p. 53).

Teologiškai žvelgiant krikščionybė iškristų iš tokios religijų kaip „sumauto altoriaus“, reikalaujančio aukos, paradigmos. Krikščionybė teigia tik auką kaip pasiaukojimą, kaip laisvos valios pasirinkimą: Jėzus Kristus aukoja pats save, krikščionybės doktrina draudžia aukoti kitą netgi labai kilniam tikslui. Sovietinės okupacijos metais tarp katalikų būdavo populiariai juokaujama, kad komunistinė moralė kopijuoja krikščioniškąją visais punktais, išskyrus draudimą aukoti kitą, ir todėl komunistinė moralė ištiesis kartas traktuoja kaip aukotinas dėl „šviesaus ateities rytojaus“ – kaip to „šviesaus rytojaus“ trąšą. Žvelgiant į Biblijos kontekstą, Jėzus Kristus, Dievas Sūnus, laisvai aukoja pats save tam, kad išgelbėtų žmoniją iš amžinosios mirties. Kartu jis, Dievas Sūnus, yra aukojamas Dievo Tėvo. Analizuojant Biblijos

¹⁰ Mackus, Algimantas. 1994. *Ir mirtis nebus nugailėta*. Vilnius: Vaga, 99.

įvaizdžių pasaulį tipologiškai, Abraomo ir Izaoko auka yra Jėzaus Kristaus aukos „tipas“, užuomina: giliąja įcentrine Biblijos prasme Abraomo ir Izaoko auka reiškia, kad ateityje kitas Tėvas aukos Sūnų, ir tos aukos niekas neatšauks. S. Parulskio esė šią tipologinę Biblijos logiką interpretuoja pažodžiui, ir krikščionybės Dievas – žmogaus gelbėtojas iš mirties – tampa, priešingai, mirtį sejančia „jėga“. Būtent tokią transcendencijos sampratą suponuoja „Aukojimo“ žmogaus egzistencinė patirtis. Kūrinyje matome indukciskai, iš pasakotojo egzistencinės patirties, konstruojamą metafizinę „jėgos“ sampratą (panašiai kaip Antano Škėmos kūryboje). Daroma išvada, kad dvasinėje tikrovėje, jeigu tokia yra, nėra „tvarkos ir patikimumo“, tik reikalaujanti aukoti „jėga“ (p. 53). Pasitelkiant šiai pasakotojo patirties teologijai aiškinti Biblijos balsą / žodį (Biblijos pasaulėvokinę poziciją), artėjama vienbalsiškumo link.

„Aukojimo“ pasakotojo savimonės dominantė (ir semantinė, ir estetinė įtaigos prasme) yra prarastų dalykų ilgesio „nejmanomas švytėjimas“ (p. 53), turintis siaubo semą.

G. Radvilavičiūtės daugiabalsė esė „Teksto trauka“ suaušta tampa, lyg „gerai nužiesta urna“¹¹. Siužetiniai „Teksto traukos“ rėmai – tai pasakotojos išvyka į „mažą Lietuvos miestelį“ dalyvauti šiuolaikinės literatūros forume „Šiaurės vasara.

¹¹ „Gerai nužiesta urna“ – Johno Donne'o, XVII a. anglų metafizinio poeto, įvaizdis, iškeltas į Naujosios kritikos teoretiko Cleantho Brookso esė pavadinimą (*The Well-Wrought Urn*, 1947) ir kaip metaforinis terminas nurodantis vidinę kūrinių formą, t. y. pozityvią kūrinių vienovę, egzistuojančią nepaisant to, kad nepanašūs jos elementai nėra suvienodinami, prieštaravimai nėra nuglaistomi.

Teksto trauka“¹². Paviršinė kūrinių intriga yra autorės metanaratyvinis komentaras: pasakotoja rengiasi televizijos žurnalistams pristatyti paveikus teksto principus, bet likus kelioms valandoms iki interviu yra suformuluoti keturi teksto kokybės kriterijai ir stinga penktojo. Pirmieji keturi kriterijai (teksto detalių, metaforų įtaiga, teksto aktualumas suvokėjo patirčiai, tekstas kaip užsimirštamo skaitymo paskata, tekstas kaip suvokimo deautomatizavimas) suformuluoti su aiškinančiomis citatomis. Dvi teksto dabarties valandos – tai penktojo kriterijaus formuluotės paieška. Kulminacijoje penktasis paveikus teksto principas pasakotojos išsakomas televizijos kamerai. Pirmuosius keturis principus kūrinių pradžioje tarsi iliustruoja E. Tode, J. Kunčino, H. Murakami, R. M. Rilke'ės citatos, jos tekste kartojamos, varijuojamos, jomis artikuluojami reikšmingi pasakotojos patirties momentai. Dialoguojama ne tik su literatūriniais tekštais: pasakotojos giminaitė (senelio brolio anūkė) Emilija kuriama kaip XVII a. portreto – Jano Vermeerio „Merginos su perlo auskaru“ – ekvivalentas, autorei ekspresyviomis įvaizdžių dermėmis (perlas iš slyvos, galvos apdangalas iš mediko chalato) siejant šiuolaikiškumą ir klasiką. Toks intensyvus intertekstualumas ir intermedialumas būdingas G. Radvilavičiūtės rašyrai: rašytoja formuoja literatūros filosofijos idėją apie tai, kad geras tekstas pranoksta individualios patirties ribas ir dalyvauja žmogaus prasmės suvokimo poliloge.

„Teksto traukos“ erdvėlaikį struktūruoja daugiasluoksnis archetipinis kelionės

¹² Radvilavičiūtė, Giedra. 2010. *Šiąnakt aš miego-siu prie sienos*. Vilnius: Baltos lankos, 8–9. Toliau tekste cituojama iš šios knygos, nurodant puslapį.

motyvas. Viena prasme pasakotoja keliauja į literatūros forumą. Forumas vyksta miestelyje, kuriame gyvena jos giminaitė Emilija, ir pasakotoja, turėdama keletą valandų iki forumo, ieškodama teksto paveikumo penktojo principo, keliauja aplankyti Emilijos; vėliau jos abi eina į kapines. Kita prasme ir kelionė į forumo miestelį, ir kelionė pas Emiliją, ir į kapines, kur palaidoti giminės, yra pasakotojos vidinė kelionė po savo ir savo šeimos, giminės istoriją, kai kelio paklausta muziejaus darbuotoja transformuojama į mitologinę kelrodės figūrą, įspėjančią dėl slapto pavojaus (gilaus užžėlusio pakelės tvenkinio).

Nusakydama pasakotojos būsenas ir mintis autorė nedaugiažodžiauja, ieško taupaus preciziško žodžio, formuodama adekvataus patirties įvardijimo poetiką. Senelio, svarbaus pasakotojos savimonės *tu*, paveikslas kuriamas vengiant idealizavimo, pasakojama ir apie avantiūristiškus, ekscentriškus senelio bruožus, tačiau kartu pasakotoja save suvokia kaip gimusią iš senelio miltų (kurie, pasak pasakotojos, jei ir nupylinėti vogčiomis, seneliui dirbus malūne, tai tam, kad išlaikytų šeimą). Autorė pasitelkia mito poetiką: „Skonis iš krienų. Kandis iš vilnos. Žmogus iš miltų. Kai mane atnešė ligoninėje pirmą kartą žindyti, motina sakė, veido raukšlėlėse miltų dar buvo likę“ (p. 9). Kūrinys plėtoja individualų mitą, individualią istoriją kaip savimonės formą.

Pasakotojos giminės istorijos vaizdas išryškina žmogaus egzistencinio trapumo idėją. Dauguma giminės narių yra mirę ir neegzistuojantys nė atmintyje: „Giminė žemėje buvo sulaidota keliais sluoksniais, bet aš pamečiau jos ryšį iš karto po senelio brolio“ (p. 17); „Per senelio

penkiasdešimtmetį iš to miestelio kažkas perdavė suvyniotą į laikraštį kumpį. Kumpį, marmurinį kaip Maskvos metro stotis, aš atsimenu. Bet ne gimines“ (p. 11). Tačiau tvirta pasakotojos savimonės atrama yra senelis, giminės medžio centras. Sava yra ir Emilija, nors pirmąkart sutikta: „Ji ėmė pasakoti apie save taip, tarsi būčiau jos senokai nemačiusi. Iš tikrųjų jos juk buvau nemačiusi niekada“ (p. 13).

Centrinis kūrinio įvaizdis yra dvylikametės mergaitės, Emilijos sesers, laidotuvių fotografija. Įvaizdis nurodo pasakotojos vaikystėje patirtą sukrėtimą – asmenišką, konkretų susidūrimą su mirtimi, žvelgiant į bendraamžės nuotrauką karste: „Mirė viena senelio brolio anūkė, o vėliau, taigi Dievo buvimą paneigiančia tvarka, duktė. Mirusios anūkės fotografiją aš dar atsimenu. Karste, matyt, savo kambary, guli paauglė. Rankose turi knygą. Kaip maldaknygę, per didelę. Šalia karsto stovi tada vaiko mirtį turėję išgyventi motina ir fikusas. Buvau lygiai tokio paties amžiaus kaip mirusioji. Galbūt tik tai mane ir sukrėtė. Prisimindavau tą mergaitę karste, šalia gulinčias mirusias (medines) jos kassas visą laiką kai valydavausi dantis, kai spaudydavau spuogus ant kaktos prieš veidrodį, kai imdavau papuošalus iš obuolio formos dėžutės, kai skaitydavau knygas ir verkdavau dėl taip tiksliai jose aprašytos meilės“ (p. 11). Tekste matyti atvira, tiesioginė metafizinė polemika: pasaulis, kuriame žmonėms tenka laidoti savo vaikus, kuriame vaikus ištinka tokia anksstyva, nenatūrali mirtis, yra įrodymas, jog Dievo nėra. Panaši antiteodicėja kartojama toliau tekste Emilijos balsu: „Moterys, kurios užkasa savo vaikus, kartu palaidoja ir Dievą“ (p. 15). Mirties problema, nors

gąsdinanti, traukia kaip tiesa. Pasakotoja yra iš baimės suplėšiusi mergaitės karste nuotrauką, tačiau nuolat šią nuotrauką regėdavo vaizduotėje. Nuotrauka vėl išnyra priešais pasakotojos akis pas Emiliją, Emilijos nuotraukų albume.

Penktasis teksto kokybės kriterijus yra nurodytas pavadinimu: tai teksto trauka. „Geras tekstas privalo traukti daug kartų prie jo sugrįžti. Taip pasivaikščioti traukia seni parkai. Juose visada gali pasiklysti. Bet, nepaisydama susipinančių takų, iš toli ataidinčio mistinio šuns lojimo, nuo gėlių kylančio rūko, užžėlusių tvenkinių, virš galvos užsidarančio violetinio lagamino su pavojingais daiktais ir dilginančių pilių, trauki pirmyn, jauste jausdama, kad tikslioje vietoje laukia kai kas toks pat svarbus kaip atomazga. Kaip tavo kraujo giminė, kurios iki tol visai arba beveik visai nepažinojai“, – šnabžda pasakotoja televizijos kamerai kūrinio kulminacijoje (p. 19). Toks traukiantis tekstas kūrinio tikrovėje yra mergaitės karste medinėmis kasomis nuotrauka, gąsdinanti ir nurodanti tai, kas esmingai svarbu, – žmogaus būties atomazgos problemą. Šią nuotrauką pasakotoja metonimiškai nurodo aiškindama penktąjį paveiklaus teksto principą, cituodama televizijos žurnalistei mirusiosios laikomą Knuto Hamsuno knygą, romano *Panas* (1894) pradžią (*Pano* citatą autorė motyvuoja ir šiam romanui būdinga šiaurės vasaros atmosfera, plg. literatūros forumo pavadinimą „Šiaurės vasara. Teksto trauka“).

Mergaitė karste (įvaizdis tekste varijuojamas, plečiant jo semantiką: *balta-me* karste) K. Hamsuno knygą laiko nekonvencionaliai – vietoje maldaknygės. Emilija aiškina: kai sesuo jau labai sirgo,

„motina visą miestelio biblioteką tašėmis namo atnešė ir vėliau sunešiojo atgal. Ją rytą tėvai ir rado mirusią su knyga. Su ta knyga ir palaidojom. 1972 metai, *Badas. Panas. Viktorija*. Kaimynai, durniai, sakė, Dievo visai nebijot, įspraust mergaitei į rankas romaną vietoj maldaknygės, bet motinai buvo nusispjaut. Moterys, kurios užkasa savo vaikus, kartu palaidoja ir Dievą. Be to, jai gal buvo ramiau įsivaizduoti, kad sesuo tą knygą baigs skaityti rojuje“ (p. 15). „Durniai“ kaimynai – kalbančiosios, pasakotojos ir autorės ironizuojamas nemąslaus klusnumo krikščionybės mokymui balsas, mechaniškai perimta tradicinė pasaulėvoka be asmeniško verifikavimo drąsos. Su tradiciniu viltingu pasaulėvaizdžiu „Teksto traukoje“ netiesiogiai polemizuojama dėstant, gretinant teksto įvaizdžius ir motyvus: merdėjanti dvylikametė, skaitanti brandžią literatūrą apie neišsipildžiusią meilę ir mirtį, ir maldaknygės simbolizuojamas sklandus viltingumas. Pasivaikščiojimas po dvarą dilgėlių taku (plg. apleistą dvarą, kuriame irgi želia piktžolės, iš K. Hamsuno *Viktorijos*, 1898), dvaro dilgėlynai transformuojami į „pilis iškarpytais stogais“ (p. 18), toliau tekste metaforą apverčiant: tai „dilginančios pilys“ (p. 19) ir pilis kaip viltingo romantiško pasaulėvaizdžio nuoroda. Intensyvėjant mirties suvokimui romantiški lūkesčiai patiriami kaip žeidžianti, dilginanti iliuzija: pasivaikščiojimas po mažą miestelį ir jo dvaro parką anaipol netampa romantišku pasivaikščiojimu, priešingai tradicinėms literatūrinio mąstymo schemoms. Metafizinį šaltį tekste nurodo ir surrealistiniai stipraus vėjo, skersvėjo, smėlio audros motyvai, priartinantys ir deformuojantys šopeniškas laidotuvių maršo gaidas.

Metafizinio klausimo prasmę kūrinyje formuoja ne tik vaiko mirties motyvas, bet ir platesnė ligos, merdėjimo, mirties tema (plg. įvaizdžių kuriamą sąsają: *baltas kars-tas – balti medikės chalatai*). Emilijos, medikės, dirbančios su sunkiais ligoniais, kas-diena sklidina mirties artumo: ne bendro žinojimo, kad visi mirsime, o konkrečios akistatos su mirtimi. „Mane sesers mirtis paveikė taip, kad gyvenu šia diena. Nors gal ir ne mirtis, per maža buvau suprasti, gal ligoniai“, – sako Emilija (p. 15). Šia prasme iškalbus dvaro užkardo įvaizdis, pasakotojos lyginamas su skiriamąja lini-ja paštu atsiunčiamų sąskaitų tekstuose, kai „po punktyru mažai jaudinantys abs-traktūs dalykai virsta erzinančiu esamuoju laiku“ (p. 18). „Teksto trauka“ vaizduoja mirties problemos patirtį „po punktyru“, kai mirtis nebėra tolima ir abstrahuota, kai suklūstama ties žmogaus prasme kaip gū-džiu klausimu. Šis gūdumas kulminacijoje (kuri yra po punktyru ir grafine prasme) iš-sakomas televizijos kamerai kaip slegianti paslaptis (autorė šį epizodą žiediškai sieja su esė pradžioje papasakotu filmo motyvu apie slegiančio žinojimo slėpimą medžio drevėje, kurdama senų tiesų išsakymo da-barties kalba prasme). Žmogaus prasmės kvestionavimas mirties, marumo akivaiz-doje – banali mintis. Tačiau banalybė ne-retai ir yra nukartota tiesa todėl, kad tai daugeliui ar netgi kiekvienam svarbi tiesa. Nebegirdima, nes nugludinta. Kokybiškas tekstas, kaip nurodo „Teksto traukoje“ ke-tvirtasis kriterijus, „žinomus, galbūt net banalius dalykus privalo atskleisti naujai“ (p. 8).

„Teksto trauka“ varijuoja hamsunišką mirties ir meilės sąsają. Kasdienėje akista-toje su mirtimi Emilija stebi egzistencinio

žmogaus vienišumo vaizdus: beviltiškas jos ligones (bet, pasigirstant autorės fe-ministiniam akcentams, ne ligonius) ap-leidžia sutuoktiniai. Emiliją, kuri sakosi gyvenanti šia diena, pasakotoja regi kaip tebegyvenančią laukimu ir tarsi „žino“, kad laukti nėra ko, kad ir jos ateitis niū-ri: „*Plaštakė nuskrido ir man pasirodė* [H. Murakami citata – D. Č.], kad galiu nuspėti būsimą Emilijos gyvenimą. Ri-čardas pastatys namo priestatą, bet negaus darbo šiame miestelyje. Vėl išvažiuos į Airiją, kadangi visi darbo ryšiai ten bus iš-likę. Prie konvejerio fasuos šaldytas žuvis ir po pusmečio ims jausti, kad šąla širdis. Vieną vakarą, išėjęs iš alubario ir užsinorė-jęs valgyti, kitoje kavinėje jis susipažins su moterimi, kuri iš Lietuvos atvažiavo me-tams dirbti viešbutyje tam, kad pastatytų gražų paminklą avarijoje žuvusiam sūnui. Jis palydės ją namo, pasakodamas apie priestatą, sušiktą pragyvenimo lygį Lietu-voj ir net apie Emiliją. Kitą arba dar kitą dieną jis gaus įsidrąšinusios per atstumą Emilijos laišką, kuriame ji prisipažins, kad negalės turėti vaikų ir jaučiasi kalta to jam nepasakiusi. Jis prisimins miestelio erdvę, t. y. tai, kas jo laukė ir tarsi buvo jo namai, sodas, „užspringęs slyvomis“, medus ru-denį, Emilija, senus baltus chalatus namie tiesianti ant grindų vietoj mazgočių ir...“ (p. 16–17). Tarsi girdėdama šią mintyse dėstomą atsitiktinumų pynę ir tarsi suvok-dama jos beatodairišką tikėtinumą, Emilija ištaria: „Nu gal užteks?“, – nors sąmonin-gai ji klausia tik ar užteks priskintų slyvų. Įdomiai į šį tekstą įpintas ir kūrinio autorės balsas, kuris jau ne spėja (kaip pasakoto-jos balsas), o tiesiogiai projektuoja nykią personažo (sesers, kuri nemirė, tad neva turėtų džiaugtis gyvenimu) ateitį.

Kūrinio visuma teigia, kad geras tekstas traukia suvokėją, kalbina jį, skatina klausti apie metafizinę būties esmę, provokuoja išgyventi akistatą su savimi pačiu. Kokybiškas tekstas yra žmogaus prasmės atodanga, kuri gali būti gąsdinamai šturpi.

„Teksto traukos“ pasaulėvoka nėra nihilistinis „žinojimas“: gal Dievas „mirė“, palaidotas, užkastas, t. y. nebeatiriamas (darant savitą aliuziją į Friedrichą Nietzsche'ę), o gal įmanu viltis galimybe „pabaigti skaityti knygą“.

Žmogaus marumo ir prasmės klausimą transcendencijos akivaizdoje reflektuoja ir Alfonso Andriuškevičiaus poetinė-filosofinė esė „Atsisveikinimas su daiktais“ (2015). Kūrinio pradžioje pasakotojas plėtoja fenomenologinę daikto – subjekto patiriamos daikto esmės – sampratą: daiktas – tai žmogaus ginklas (esė pavadinimas daro aliuziją į Ernesto Hemingway'aus romaną *Atsisveikinimas su ginklais*, 1929), tai galimybė patirti būti tam tikru konkrečiu aspektu, patirti tam tikras „būties briaunas“¹³. Kalbančiojo mintį konkretina slidžių įvaizdis: „Štai slidės. Sakydamas ‚štai slidės‘ visai neturiu galvoje jokių konkrečių slidžių (*the slidės*), juo labiau šiuo metu esančių man prieš akis. Ir apskritai konkrečias slides (regis, jos buvo raudonos) esu senokai bematęs, nes niekas mūsų namuose pastaruoju metu nebeslidinėja, o iki slidinėjimo trasų (net pačių kukliausių) jau nebenuoju. Sakydamas ‚štai slidės‘ turiu galvoje, viena vertus, tam tikrą reikmenį, kažkada (vaikystėje) man susidėjusį iš dviejų klevinių ar uosinių lentučių užlenktais (juos pagarinus) prie-

kiniais galais, su prikaltais brezentiniais dirželiais pėdai įkišti (dar lazdos, lazdos, nepamiršti lazdu!); kita vertus – turiu galvoje veiksmą, patį šliuozimą tuo reikmeniu per puresnius ar kietesnius sniegynus. Taip sakant – *stovėjimą* ant slidžių. <...> O to stovėjimo esmė, teigčiau, šitokia: kai stovi ant slidžių, žemė šiek tiek slysta iš po kojų (nesvarbu, į kurią pusę, nesvarbu, tiesiogine ar perkeltine prasme)...“

Toliau esė komponuojama asociacijų principu: slidinėjimo vaikystėje patirtis primena žvaigždėto dangaus vaizdą („Aš buvau iš visų pusių, iš viršaus ir iš apačios apkėstas žvaigždinių begalybių! Aš, menkutis tamsus taškelis su ausine zuikio kailio kepure ir uosinėmis lentelėmis prie kojų, yriausi kažkurion visatos pusėn... Kurion? Ir – ar visata turi kokią pusę?“), o pastarasis interpretuojamas apmąstant „kosmines tolybes“. Gretinami du religinės mitologijos tekstai apie pasaulio sukūrimą: konkretus Pradžios knygos pasakojimas trečiąją kūrimo dieną – apie dangaus skliautą virš žemės, saulę, mėnulį, žvaigždes, dieną ir naktį, šviesą ir tamsą (Pr), ir budistinės „Lotoso sūtos“ atveriamą aštuoniolikos tūkstančių pasaulių perspektyva. Prie šios „kosminio masto“ vizijos pasakotojas derina samprotavimus apie filosofinį determinizmą: „Argumentas paprastut paprastutis: argi begalinė visata (tos neaprepiamo dydžio ir nenusakomo tobulumo staklės), kurioje net „Lotoso sūtroj“ minimi aštuoniolika tūkstančių pasaulių tėra tik aguonos grūdas, būtų išsiau-dusi sau mane tokį, koks aš jai nereikalingas? Ir tuomet siūbтели džiaugsmo banga.“ Intertekstualiai dialoguojama su Jurgio Baltrušaičio poetika, atveriančia būties harmonijos gelmę. Tačiau esė pasakotojo

¹³ Andriuškevičius, Alfonsas. 2015. Atsisveikinimas su daiktais. *Šiaurės Atėnai* 5, 1. Toliau cituojama iš šio šaltinio.

džiaugsmas dėl būties harmonijos – ambivalentiškas. Tai ne tik gėrėjimasis galaktikų platybėmis ir darna, bet ir filosofinė ironija: ir žmogus visatai reikalingas kaip žmogui daiktas, ir su žmogumi kaip daiktu yra atsiveikinama. Toliau tekste donelai-tiškėmis personažų charakterizavimo in-tonacijomis atsiveikinama su pasakotojo gyvenimo personažų galerija. Vėliau pasa-kotojui dialoguojant su pačiu savimi kaip filosofiniu deterministu, atskira pastraipa išryškina mintis, Sokrato ištarta pačioje suvokimo viršūnėje: „Bet iš tikrųjų – tai mes nieko nežinome.“

Kūrinio pabaigoje pateikiamas simbo-linis šliuožimo slidėmis nuo kalno vaiz-das. Pasakotojas nurodo savo amžių: „Da-bar man bemaž septyniasdešimt penkeri.“ Dalelytė „bemaž“ rodo, kad kalbančiam tai reiškia daug metų. Dėl to, vėlgi ambi-valentiškai, ir atsiveikinama su slidėmis (nebebus slidinėjama), ir patiriamas pa-saulio slydimas iš po kojų, egzistencinis leidimasis nuo kalno. Alegorinėje šliuo-žimo nuo kalno vizijoje, stipriai poetiškai įtaigioje, pasakotojas panyra į rūką. Rūko vaizdas kuriamas kaip metafizinės sferos metafora, šis rūkas suponuoja būseną anap-us laiko ir erdvės: „Apstulbęs dairiausi: viskas buvo baltut balta, bet absoliučiai neperžvelgiama. Jaučiausi lyg panardin-tas piene. Nežinojau, kur esu. Neturėjau

supratimo nei apie erdvę, nei apie laiką. Skendėjau begalinėje pirmykščio pieno vi-satoje.“ Čia, šioje tirpdančioje begalybėje, pasakotojas išvysta ryškų raudoną tašką – randa, pakelia pamestą pirštinę.

Tai atvira įvairioms interpretacijoms atomazga. Pirštinė gali būti suvokiama kaip metafizinis iššūkis žmogui, reiškian-tis, kad žmogus transcendencijai nėra tik nežymus taškelis kosmoso platybėse. Kita vertus – tai tik kadaise patirto slidinėjimo nuotykiu simbolinis aiškinimas, iš tiesų „nieko nežinant“.

Visi trys tekstai transcendencijos sam-pratą ir pasakotojo, autoriaus poleminių dialogą su metafiziniu adresatu pasitelkia kalbančiojo savimonei išryškinti: dialogas kuriamas kaip savasties suvokimo, reflek-tavimo forma. Įtaigiai deautomatizuojama žmogaus prasmės refleksija. S. Parulskio „Aukojime“ polemika artėja vienbalsiš-kumo link, tikėjimo tradicijos balsas pasi-telkiamas patirties teologijai artikuliuoti. Kūrinyje vyrauja ontologinis mąstymas, postuluojuantis žmogaus ir būties pamatų sampratą. G. Radvilavičiūtės „Teksto trau-koje“ ir Alfonso Andriuškevičiaus „Atsis-veikinime su daiktais“ kalbančiojo ir adre-sato dvibalsiškumas aktyvesnis, vyrauja gnoseologinis mąstymas, plėtojamas kaip intensyvi atsakymų į būties esmės ir žmo-gaus prasmės klausimus paieška.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Andriuškevičius, Alfonsas, Gintaras Beresnevi-čius, Sigita Geda, Sigita Parulskis, Giedra Radvila-vičiūtė. 2002. *Siužetą siūlau nušauti*. Vilnius: Baltos lankos.

Andriuškevičius, Alfonsas. 2015. Atsiveikini-mas su daiktais. *Šiaurės Atėnai* 5, 1.

Bachtin, Michail. 1975. Slovo o romane. *Vopro-sy literatury i estetiki*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 76.

Bachtin, Michail. 1986. K filosofiji postupka. *Filosofija i sociologija nauki i techniki*. Moskva: Nauka, 138.

Bachtin, Michail. 1986. *Zametki. Literaturno-kritičeskije statji*. Moskva: Sovremennik, 526.

Bachtin, Michail. 1996. *Dostojevskio poetikos problemos*. Vilnius: Baltos lankos.

Eliot, Thomas Stearns. 1989. Tradicija ir individualus talentas. *Poetika ir literatūros estetika 2*. Sud. Vanda Zaborskaitė. Vilnius: Vaga, 262–263.

Maceina, Antanas. 1990. *Religijos filosofija*. Vilnius: Katalikų pasaulis.

Mackus, Algimantas. 1994. *Ir mirtis nebus nugalėta*. Vilnius: Vaga.

Radvilavičiūtė, Giedra. 2010. *Šiandakt aš miego-siu prie sienos*. Vilnius: Baltos lankos.

Turnell, Martin. 1938. *Poetry and Crisis*. London: Sands.

THE POLEMIC WITH THE METAPHYSICAL ADDRESSEE IN CONTEMPORARY LITHUANIAN ESSAYS

Dalia Čiočytė

S u m m a r y

This article investigates the notion of the metaphysical and its influence on the narrator's consciousness in contemporary Lithuanian essays. The theoretical perspective combines the theology of literature with Mikhail Bakhtin's concept of the hidden polemic. The polemic of the narrator with the metaphysical addressee is being analyzed in three representative texts of the contemporary essay: *Offering* by Sigitas Parulskis (2002), *The Allure of the Text* by Giedra

Radvilavičiūtė (2010) and *Farewell to Things* by Alfonsas Andriuškevičius (2015). These literary works present an artistic deautomatization of the main existential questions. The literary thought seen in the *Offering* is an ontological one, as it explains the metaphysical logic of human existence. The literary thought observed in *The Allure of the Text* and *Farewell to Things* is a gnoseological quest for the answers to the main questions of human existence.

Gauta 2017-03-01

Priimta publikuoti 2017-04-02

Autorės adresas:

Literatūros ir kultūros tyrimų institutas
Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
El. paštas dalia.trylika@gmail.com